

Janusz Rusaczyk

Artykuł

***„Idea wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju
w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej”***

Wstęp

Idea zrównoważonego rozwoju, odnosząca się do szerokiego wdrażania odpowiednich proporcji pomiędzy ekonomią, środowiskiem naturalnym, a potrzebami człowieka, wiąże się z podkreśleniem konieczności przeprowadzenia rzeczywistej zmiany w sposobach myślenia i działania ludzi w globalizującym się społeczeństwie, oznaczającym coraz bardziej nieokreśloną konsumpcję i nielimitowaną produkcję oraz paradoksalnie efekt coraz bardziej pogłębiającego się dystansu pomiędzy dostatkami, a ubóstwem w skali globalnej. Jednak zmiana ta jak zauważono na wielu konferencjach i szczytach politycznych poświęconych ideom zrównoważonego rozwoju nie powiedzie się, jeśli nie zostanie wdrożona także oddolnie, a więc nie tylko w oparciu o zmianę ustawodawstwa w poszczególnych krajach, a ile na poziomie codziennego działania, myślenia i postaw współczesnych ludzi.

Od początku zauważono bowiem konieczność wdrażania odpowiedniej edukacji na temat zrównoważonego rozwoju, niemal na wszystkich poziomach edukacji formalnej, łącznie z szerokim wachlarzem możliwości, jakie niosą wszelkie formy edukowania nieformalnego jednostek i całego społeczeństwa. Szczególną rolę odgrywa tu jednak edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna, ukierunkowana na młode pokolenia, gdzie istnieje realna szansa zaszczepienia od samego początku pożądanego z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, postaw i wartości, które okażą się trwałe i przyniosą spodziewany efekt. Istnieje szereg świadectw, które w perspektywie pedagogicznej są dzisiaj oczywiste i niemożliwe do zakwestionowania, wedle których treści (postawy, poglądy, sposoby myślenia, idee) zaszczepione jednostkom we wczesnym dzieciństwie są trwalsze i bardziej doniosłe z punktu widzenia kształtowania osoby i jej uczestnictwa w życiu dorosłym.

W Polsce, jako kraju, który przyjął najważniejsze międzynarodowe ustalenia w sprawie zasad zrównoważonego rozwoju, edukacja ekologiczna, rozumiana w kategoriach platformy ich wdrażania, od wielu lat jest już obecna w programach nauczania przedszkolnego oraz wczesnoszkolnego, stanowiąc kontynuację edukacji tego rodzaju, prowadzonej na

płaszczyźnie przedszkola i szkoły. Aby podejmowane działania edukacyjne mogły więc przynosić pożądane skutki, konieczne jest ich monitorowanie i podejmowanie prób diagnozy, na ile edukacja taka spełnia swoją rolę. Dobrym sposobem przyglądania się tej problematyce jest więc przeprowadzanie badań empirycznych, ukierunkowanych na eksplorowanie wiedzy, postaw, poglądów i wartości wszystkich aktorów procesów edukacyjnych i wychowawczych. W związku z tym niniejszy artykuł stawia sobie za cel wskazanie, w jaki sposób zasady zrównoważonego rozwoju są wdrażane na gruncie edukacji przedszkolnej oraz wczesnoszkolnej, jakie opinie i postawy wyrażają wszyscy uczestnicy procesów edukacyjnych oraz w jakie działania z tym związane się angażują.

Istota i znaczenie zrównoważonego rozwoju

Idea zrównoważonego rozwoju pojawiła się jako globalna odpowiedź na te zatrażające trendy globalne. W węższym zakresie odnosi się ona do doktryny [ekonomii politycznej](#), zakładającej jakość życia na poziomie, na jaki pozwala obecny rozwój cywilizacyjny, w przeciwieństwie do „żelaznej reguły ekonomii” Thomasa [Malthusa](#). Jak podają Autorzy Raportu Brundtland, rozwój zrównoważony to „...rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”. Dostrzega się tu także, iż cywilizacja osiągnęła poziom dobrobytu możliwy do utrzymania, pod warunkiem odpowiedniego gospodarowania zasobami. Model takiej gospodarki zakłada odpowiednio i świadomie ukształtowane relacje pomiędzy wzrostem gospodarczym, dbałością o środowisko (nie tylko przyrodnicze, ale także sztuczne – wytworzone przez człowieka) oraz zdrowiem człowieka.

Poza tym, oprócz dbałości o kolejne pokolenia koncepcja zrównoważonego rozwoju nakazuje nam dbałość o los ludzi żyjących w tym samym czasie, co my. Zakłada ona, że dobra materialne powinny być sprawiedliwie dzielone pomiędzy współczesnych członków światowego społeczeństwa, chociaż nie odpowiada to dzisiejszej globalnej stratyfikacji. Z jednej strony mamy bowiem bogatą północ i poziom życia, o jakim przez wieki nikomu się nie śniło, z drugiej zaś kraje biednego południa, gdzie co roku 5 milionów dzieci umiera z głodu. Masy światowej populacji wciąż pracują za głodowe pensje lub nawet bez wynagrodzenia, a prawie jedna czwarta ludności świata (1,3 miliarda) żyje za mniej, niż dolara dziennie, co jest w dużej mierze uwarunkowane historycznie. Idea zrównoważonego rozwoju zakłada zatem również wyrównanie tych proporcji. Doktryna zrównoważonego

rozwoju dąży zatem przede wszystkim do sprawiedliwości społecznej poprzez między innymi ekonomiczną oraz środowiskową efektywność przedsięwzięć, zapewnioną głównie przez ścisły rachunek kosztów produkcji, rozciągający się również w bardzo złożony sposób na zasoby zewnętrzne.

Początków idei zrównoważonego rozwoju Roman Lusawa doszukuje się już w 1713 roku, powołując się na dzieło Carla von Carlowitza, który dostrzegając wzrost wykorzystania drewna w Saksonii „postulował, by liczbę wyciętych drzew ograniczyć do tej, jaką uda się wysiać i rozsadzić”. Takie spojrzenie na tę ideę, może być przez niektórych nieprecyzyjne, gdyż drewno jest surowcem odnawialnym. Patrząc jednak na historię mieszkańców Wyspy Wielkanocnej widzimy, że złe gospodarowanie, nawet odnawialnymi zasobami, może doprowadzić do katastrofy i nieść za sobą nieodwracalne skutki. Kwestia wykorzystania surowców odnawialnych nie wydaje się być jednak, aż tak znaczącym problemem, jak wydobycie oraz korzystanie z nieodnawialnych zasobów naszej planety. Nieodnawialne surowce naturalne oraz związane z nimi problemy i obawy są fundamentem, idei zrównoważonego rozwoju. Taką postawę w tej kwestii prezentują Autorzy raportu powstałego dla Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju, w którym zdefiniowano kwestię zasobów w następujący sposób: „Nasza wspólna przyszłość (...) zasoby odnawialne, takie jak las czy ryby, nie zostają wyeksploatowane pod warunkiem, że tempo zużycia nie przekracza tempa ich naturalnej odnowy (...) Jeżeli zaś chodzi o zasoby nieodnawialne, takie jak paliwa kopalne czy minerały, to ich użycie uszczupla zasoby pozostawiane przyszłym pokoleniom”.

Grzegorz Zabłocki zauważa, że początków terminu *rozwój zrównoważony* (*sustainable development*) można doszukiwać się w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Wówczas zaczęto bowiem zauważać, że rozwój społeczny, ekonomiczny oraz ochrona środowiska muszą iść ze sobą w parze. Zarówno bowiem szybki przyrost ludności jak również wynikający z niego wzrost zużycia naturalnych zasobów Ziemi prowadziły w prostej linii do degradacji środowiska naturalnego, niszczenia systemów przyrodniczych oraz zachwiania równowagi w światowej stabilności społeczno-gospodarczej.

Istota edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w pierwszych latach edukacji dziecka

Zrozumienie sytuacji, w jakiej znalazła się współczesna cywilizacja i potrzeb, jakich wymaga rozwój w skali lokalnej i całego globu, stawia przed edukacją, nauczaniem i wychowaniem, ogromne wyzwanie. Zrozumienie potrzeby respektowania ograniczeń nałożonych na rozwój społeczny i gospodarczy, mobilizacja do obronnych działań na rzecz środowiska naturalnego i nade wszystko głębokiej przemiany wymaga spotęgowania wieloaspektowych, mądrych, konsekwentnych działań kształceniowych i wychowawczych na różnych poziomach. W pełni tego świadome są współczesne propozycje globalnej filozofii rozwoju, w które wpisywał się wcześniej program ekorozwoju, a obecnie idea trwałego i zrównoważonego rozwoju, konsekwentnie stawiając zagadnienie edukacji w rzędzie swoich najbardziej priorytetowych zadań. Wskazuje się tu na potrzebę wypracowania strategii działań edukacyjnych na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju, nakierowanych na kształtowanie nowego myślenia o świecie przyrody (kultury ekologicznej), etosie i wzorcach życia indywidualnego i społecznego, pożądanych systemach wartości, potrzebach i pragnieniach, idei sprawiedliwości społecznej i solidaryzmu międzypokoleniowego. Zadaniu temu towarzyszy przekonanie, że rzetelna praca edukacyjna w swym wymiarze praktycznym nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ najlepiej nawet opracowane programy i teorie pozostają programami i teoriami, jeśli nie uda się im przeniknąć do świadomości społecznej, a tym samym ukształtować konkretnych indywidualnych i zbiorowych postaw i zachowań, gdy formułowane na ich gruncie systemy wartości nie są rozpoznawane, akceptowane i realizowane przez konkretnych ludzi.

Aksjologia zrównoważonego rozwoju proponuje zestaw uniwersalnych wartości takich jak: życie, zdrowie, sprawiedliwość, które mają tę zaletę, że gotów jest je zaakceptować każdy człowiek, i dlatego można wokół nich zjednoczyć ludzi w skali całego globu. Można te wartości wpisać w projekt zrównoważonego rozwoju za pośrednictwem odpowiednich mechanizmów społeczno-gospodarczych i przez edukację mobilizować ludzi do wcielania ich w życie. Edukacja do zrównoważonego rozwoju uznaje, iż człowiek w ramach działań na polu ekologicznym, społecznym i gospodarczym przyjmuje zobowiązanie ochrony owych wartości i gotów jest ponieść konsekwencje swych działań lub ich zaniechań.

Jest więc czymś oczywistym, że mądra koncepcja edukacyjna wraz z dobrze opracowaną strategią jej wdrażania staje się niezwykle ważnym czynnikiem wspierającym działania na rzecz realizacji programu społeczeństwa zrównoważonego rozwoju. Badacze zajmujący się

szeroko rozumianą ekologią słusznie podkreślili potrzebę wypracowania strategii działania ekologicznego, w tym również jego części składowej, a więc edukacji ekologicznej jako koniecznego warunku integracji zagadnień związanych z ochroną środowiska i zrównoważonym rozwojem. Uznano również, że problematyka edukacyjna stanowi niezwykle ważny czynnik wspierający działania na rzecz realizacji programu zrównoważonego rozwoju. Stała się ona przedmiotem debat na wielu międzynarodowych forach, między innymi na konferencji pod hasłem *Edukacja ekologiczna na rzecz zrównoważonego rozwoju, zorganizowanej przez UNESCO w Atenach (w 1995 roku)*. Uczestnicy tego spotkania uznali za pierwszoplanowe uwzględnienie w edukacji takich tematów jak: godność człowieka, szacunek dla życia i jego różnorodności, prawo do wolności i pokoju, wskazując na potrzebę tworzenia warunków sprzyjających wszechstronnemu rozwojowi i kształtowaniu odpowiedzialności indywidualnej. W tym samym roku UNESCO wraz z Komisją ds. Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju zorganizowało konferencję w Pruhonice (Czechy), na której określono kierunki edukacji najskuteczniejsze dla osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju. W dokumentach tej konferencji wskazano, że pomyślność edukacji ekologicznej na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju potrzebuje:

- uznania przez rządy faktu, iż edukacja jest podstawowym warunkiem osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju;
- umieszczenia edukacji na pierwszym miejscu realizacji polityki proekologicznej państwa;
- prowadzenia edukacji na wszystkich poziomach życia, wdrażając ją już od najmłodszych lat życia dziecka;
- traktowania edukacji jako zobowiązania międzynarodowego;
- uznania, że edukacja jest podstawowym warunkiem zmiany modelu konsumpcyjnego;
- wykorzystania wartości kulturowych, etycznych i religijnych bliskich danemu społeczeństwu;
- stałego wyjaśniania, czym jest trwały i zrównoważony rozwój;
- wskazania sposobów włączania zagadnień dotyczących trwałego i zrównoważonego rozwoju do programów edukacyjnych;
- uznania kompleksowego charakteru edukacji na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju;

- zwiększenia dostępu społeczeństwa do informacji o stanie środowiska i postępie edukacji.

Rola edukacji polega również na tym, że sprzyja ona uruchomieniu tych mechanizmów, które służą realizacji stawianych celów. Gdy zaś idzie o podstawowe reguły zarządzania w duchu zrównoważonego rozwoju, to można za Hermanem Dały usytuować je na trzech głównych założeniach: 1) stopa wykorzystania odnawialnych zasobów nie powinna przekraczać stopy ich regeneracji; 2) stopa wykorzystania nieodnawialnych surowców nie powinna przekraczać stopy odbudowy odnawialnych surowców; 3) stopa emisji szkodliwych substancji nie powinna przewyższać naturalnej pojemności w zakresie absorpcji szkodliwych substancji.

Potrzeba edukacji i wychowania w zakresie zrównoważonego rozwoju wydaje się więc być oczywista. Na pierwszy plan wysuwa się tu rola szkolnictwa szczebla przedszkolnego, podstawowego, średniego, a zwłaszcza wyższego. Tu sytuacja jest niezwykle trudna, gdyż słuchacze tych szkół nie otrzymują praktycznie żadnego przygotowania, aby w działalności zawodowej stosować zasady zrównoważonego rozwoju. Wydaje się, że do pewnego stopnia satysfakcjonujący byłby choćby krótki program dydaktyki dla ekonomii zrównoważonego rozwoju opracowany przez Dariusza Kiełczewskiego i Bazylego Poskrobko, w którym wytyczono sześć podstawowych bloków tematycznych, jakie powinna realizować dydaktyka ekonomii zrównoważonej:

- środowisko jako przedmiot użytkowania;
- zrównoważony rozwój – podstawy, definicje i interpretacje zrównoważonego rozwoju;
- teoria ekonomii środowiska i zasobów naturalnych;
- kapitał natury oraz usługi środowiska w warunkach zrównoważonego rozwoju;
- zrównoważony rozwój w procesach konsumpcji i produkcji;
- polityka zrównoważonego rozwoju.

Dodatkowo, Autorzy programu uważają, że może być on uzupełniony o dwa kolejne bloki tematyczne, a mianowicie o zrównoważony rozwój w warunkach gospodarki globalnej oraz zrównoważony rozwój w warunkach gospodarki opartej na wiedzy. Powyżej wymienione bloki (każdy z nich w rozbiciu na tematy bardziej szczegółowe) powinny być realizowane w ramach jednego przedmiotu – ekonomii zrównoważonego rozwoju.

Wpływ edukacji zrównoważonego rozwoju na kształtowanie się postaw dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym

Ukierunkowanie oświaty na edukację dla zrównoważonego rozwoju jest dziś jednym z wielu zadań o charakterze priorytetowym. Proekologiczna aktywność naszego społeczeństwa jest niezwykle zróżnicowana i niejednokrotnie niewystarczająca, gdyż najczęściej przejawia się jedynie w deklaracjach, a w znacznie mniejszym stopniu, w działaniu. Niemniej jednak, we współczesnym świecie realizowanie zasad zrównoważonego rozwoju jest istotnym wyzwaniem. Dlatego edukacja w tym zakresie całego społeczeństwa jest priorytetowym zadaniem i stanowi jedno z globalnych działań ludzkości.

Wiedza obiektywna o świecie to zbiór wiadomości, których można się nauczyć w procesie kształcenia. Nie można jednak tylko teoretycznie nauczyć się szacunku do przyrody oraz troski o nią. Pewniki kultury, zasady moralności, nawyk działania proekologicznego można nabyć tylko i wyłącznie w procesie wychowania. Świadomość ekologiczna nie stanowi bowiem sumy uzyskanej informacji, lecz jest efektem własnych przemyśleń oraz doświadczeń. Formowanie w procesie wychowania orientacji, uczuć, pasji ma ogromny wpływ na późniejsze postępowanie człowieka w środowisku przyrodniczym oraz wobec tego środowiska. Wychowanie wpływa więc na przyspieszenie procesu przekształcenia nabytej wiedzy ekologicznej w normy codziennego życia. Z uwagi na to potrzeba ochrony środowiska powinna stanowić nawyk i być uwzględniana na każdym stanowisku pracy, jak również w decyzjach mikro- i makroekonomicznych.

W tym zakresie możliwości edukacji powinny być uwzględnione już na etapie przedszkola, a następnie edukacji wczesnoszkolnej w wielu blokach przedmiotowych, a przede wszystkim w przyrodniczych. Realizując zajęcia o tej tematyce należy stosować różnego rodzaju metody, strategie oraz formy nauczania, umożliwiające uczniom bezpośrednie oraz czynne uczestnictwo w poznawaniu zagrożeń środowiska oraz zaangażowanie w podstawowe badania (monitoring), w celu podejmowania odpowiednich przedsięwzięć na rzecz rozwoju miejsca zamieszkania. Przedszkole, jak i szkoła jest środowiskiem wychowawczym, które odgrywa ogromną rolę w życiu młodego człowieka. Dlatego dla zrozumienia zjawisk zachodzących w środowisku niezbędne jest posiadanie odpowiedniej wiedzy oraz świadomości. Sposób i zakres przekazywania wiadomości, umiejętności oraz postaw musi być procesem kształcenia ustawicznego, ponieważ osiągnięcia nauki i techniki ulegają ciągłym zmianom. Zadania edukacji środowiskowej

powinny zmieniać się na poszczególnych etapach edukacyjnych oraz być dostosowane zarówno do obowiązujących podstaw programowych, jak i możliwości percepcyjnych dziecka, w celu podejmowania przez niego konkretnych działań na rzecz środowiska przyrodniczego.

Poszukujący, zaangażowany oraz twórczy nauczyciel przedszkolny i wczesnoszkolny powinien motywować więc dziecko do podejmowania działań, ponieważ pozwoli to mu na wykazanie się własną inicjatywą, a to z kolei przyczyni się do rozwoju jego osobowości. Dziecko podejmujące działanie po pewnym czasie przyjmie postawę wykonywania danego rodzaju działania. Stanie się zwolennikiem tego działania, będzie zachęcało innych, często pełniąc odpowiednią funkcję. Najwyższą osiągalną kategorią celów motywacyjnych jest system działań, gdzie dziecko nie zawodzi nawet w trudnych sytuacjach, jego działania są skuteczne, a zdobyte wiadomości i umiejętności potrafi zastosować w każdym przypadku. W przebiegu procesu uczenia się i nauczania należy zatem wykorzystać walory najbliższego środowiska w celu kształtowania odpowiednich postaw dzieci i młodzieży oraz całej społeczności lokalnej.

Prawidłową postawą środowiskową jest więc trwała organizacja zdobytych najnowszych informacji z różnych źródeł, zgodnych z przekonaniami, uczuciami i motywami oraz z uwzględnieniem pewnych wzorców zachowań. Danuta Cichy za postawy proekologiczne przyjmuje:

- gotowość uczestniczenia w działaniach zmierzających do ochrony i ulepszenia otaczającego środowiska;
- poczucie moralnej odpowiedzialności za jakość otaczającego środowiska przyrodniczego i społecznego;
- afirmację uznanych przez innych racji i wartości dotyczących działań człowieka w środowisku.

Tak więc postawy to odpowiedzialny stosunek do środowiska, to znaczy przestrzeganie pewnych zasad moralnych wynikających nie tylko z reakcji lękowych przed sankcjami, lecz również z uznania pewnego systemu wartości i przyjęcia go jako kryterium własnego postępowania (internalizacja).

W elemencie poznawczym postawy środowiskowej należy uwzględnić źródła informacji o środowisku oraz ich jakość. Jak wiemy podstawową wiedzę o środowisku zdobywamy z poznania przednaukowego (potocznego) i naukowego. W źródłach informacji o środowisku typu potocznego wiele znajduje się przekonań nieuzasadnionych, wynikających z

przyzwyczajień, tradycji, czy nieścisłych informacji naukowych. Natomiast w źródłach informacji środowiskowych typu naukowego jest wiele krytycyzmu poznawczego, wiedza jest uporządkowana logicznie, uzasadniona, sprawdzalna i komunikatywna.

Z tego właśnie powodu prawidłowe postawy już najmłodszych dzieci są tak ważne dla budowy ekorozwoju. Za istotne uznać należy jak najwcześniejsze kształtowanie prawidłowej postawy, ponieważ zachowuje ona dużą trwałość w późniejszym życiu jednostki. Warto zapewnić częsty, bezpośredni kontakt dziecka z przyrodą, gdyż przyczynia się on do budowania trwałej więzi emocjonalnej z naturą, rozwijania zainteresowań, wiedzy i proekologicznego działania. Wskazane jest więc lepsze, pełniejsze przygotowanie teoretyczne nauczycieli w zakresie kształtowania postaw i wyposażenie w wiedzę merytoryczną, dotyczącą funkcjonowania przyrody oraz znajomość zasad zrównoważonego rozwoju. Kształtowanie i rozwijanie postaw dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych powinno mieć permanentny charakter, odbywać się we współpracy z rodziną, samorządami, placówkami oświatowymi i kulturalnymi. Dzieci przedszkolne powinny być również stale włączane do aktywnego działania na rzecz ochrony środowiska, poprzez uczestnictwo w akcjach oraz organizacjach proekologicznych w celu wzbudzenia odpowiedzialności, a także zaangażowania w rozwiązywanie problemów przyrodniczych.

We współczesnym przedszkolu i szkole można zaobserwować bardzo ważną, pozytywną zmianę, polegającą na przejściu w wymaganiach programowych od wyników nauczania do kompetencji dziecka. Według Andrzeja Bogaja, współcześnie wymaga się, aby były to: kompetencje związane z wychowaniem do wartości, kompetencje cywilizacyjne (a wśród nich ekologiczne), kompetencje związane z etosem pracy, kompetencje związane z etosem nauki oraz kompetencje związane z komunikacją interpersonalną. Aby nabyć te kompetencje warto kształtować prawidłowe postawy, poprzez edukację przede wszystkim w środowisku lokalnym. W każdej grupie wiekowej społeczeństwa należy również podjąć odpowiednie przedsięwzięcia w sferze działalności prawnej, ekonomicznej oraz gospodarczej, aby zmienić światopogląd wszystkich oraz przygotować obecne oraz przyszłe pokolenia do wdrażania w czyn zasad zrównoważonego rozwoju i ukształtowania odpowiedniej kultury ekologicznej. Efektywność tego procesu może być zapewniona tylko przez działania kompleksowe, prowadzone w edukacji formalnej i nieformalnej.

Żeby aktywnie wdrożyć zasady zrównoważonego rozwoju należy uczynić z edukacji środowiskowej w całej społeczności lokalnej zadanie priorytetowe w gminach. Społeczność lokalna powinna rozumieć, co oznacza zrównoważony rozwój i stawiać go ponad doraźne cele jednostkowe. Pomimo dużych nacisków ze strony ekologów, czy organizacji

zajmujących się tą tematyką, ciągle jeszcze nie ma jednoznacznego odzewu ze strony obywateli. Pomimo tego, urzędy gmin powinny zatroszczyć się o to, by na ich terenie aktywnie rozwijała się działalność proekologiczna na różnych poziomach społecznych. Przestrzeganie przez gminy prawa ekologicznego i bezpośrednie przybliżanie ich mieszkańcom potrzeb środowiskowych, nawet przez nakazy i kontrolowanie przynosi bowiem wymierne efekty.

Jeżeli chcemy dokonać zwrotu i realizować założenia zrównoważonego rozwoju, to konieczna jest zmiana światopoglądu i sposobu myślenia. Jest to możliwe jedynie poprzez systematyczne uczenie młodego pokolenia (zaczynając już od edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej) myślenia holistycznego, globalnego i ekologicznego. Potrzebny jest globalny zbiorowy wysiłek intelektualny, mający wytyczyć dalsze drogi i sposoby życia na ziemi. Dlatego warto podjąć odpowiednie przedsięwzięcia w każdej sferze działalności ludzkiej: ekonomicznej, prawnej i gospodarczej, aby zmienić światopogląd wszystkich grup społeczeństwa i przygotować przyszłe pokolenia do wdrażania w czyn zasad zrównoważonego działania oraz ukształtowania odpowiedniej kultury ekologicznej. Efektywność tego procesu może być zapewniona jedynie przez działania kompleksowe, prowadzone zarówno w edukacji formalnej i nieformalnej.

Zakończenie

Świadomość środowiskowa to nie tylko więc wiedza o środowisku, ale przede wszystkim umiejętność dostrzegania świata wokół nas i reagowanie na jego problemy, czyli prezentowanie aktywnej postawy prośrodowiskowej, w której kształtowaniu niebagatelna rola przypada edukacji formalnej, jak również nieformalnej. Warunkiem wdrożenia zasad zrównoważonego rozwoju jest więc edukacja całego społeczeństwa o zasięgu lokalnym, regionalnym i globalnym, oparta na różnorodnych sposobach, w ramach edukacji ustawicznej. W celu wspomaganie edukacji należy podjąć odpowiednie przedsięwzięcia dla kształtowania wartości i prawidłowych postaw oraz realizacji polityki unijnej. Przedstawione tu wybrane propozycje wspomaganie promocji informacji o środowisku w różnych grupach społeczeństwa nie są jedynymi, które gwarantują zmianę postaw i wpłyną na świadomość naszego społeczeństwa. Warto również wdrożyć innowacyjne strategie, metody, formy i projekty stymulujące do aktywnego działania i wzajemnej współpracy całe społeczeństwo, bowiem prawidłowo prowadzona edukacja zwiększy szansę na uzyskanie sukcesu w tym zakresie.

Bibliografia

1. Berdo J., *Zrównoważony rozwój: w stronę życia w harmonii z przyrodą*, Earth Conservation, Sopot 2006;
2. Bogaj A., *Kształcenie ogólne. Między tradycją a ponowoczesnością*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2000;
3. Brown L. R., *Eco-Economy: Building an Economy for the Earth*, W. W. Norton & Co., Nowy Jork 2001;
4. Buchcic E., *Ogólnopolska konferencja naukowa „Edukacja środowiskowa założenie i rzeczywistość po reformie szkolnej”*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa”, 2002, nr 2;
5. Cichy D., *Środowiskowe działania edukacyjne w społecznościach lokalnych*, w: *Tuszyńska L. (red.), Edukacja środowiskowa społeczności lokalnych w programach warszawskich spółdzielni mieszkaniowych i placówek oświatowych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006;
6. Domka L., *Kształtowanie postaw ekologicznych u dzieci działaniem na rzecz ekorozwoju*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa”, 2004, nr 2-3;
7. Dołęga J. M., *Postawa środowiskowa – próba analizy pojęcia*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa”, 2004, nr 2-3;
8. Giddens A., Ph. W. Sutton, *Socjologia. Wydanie nowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012;
9. Jagodzińska M., *Założenia programowe i charakterystyka procesu edukacyjnego w zakresie kształcenia przyrodniczego*, w: Cichy D. (red.) *Kształcenie przyrodnicze w szkole podstawowej - teoria i praktyka*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Płock 2005;
10. Kiełczewski D., Poskrobko B., *Dydaktyka ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki*, Poskrobko B. (red.), Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok 2010;

11. Kośmicki E., *Etyka ekologiczna a koncepcja „trwałego rozwoju”*, w: W. Tyburski (red.), *Etyka środowiska. Teoretyczne i praktyczne implikacje*, Instytut Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1998;
12. Kozłowski S., *Trwały zrównoważony rozwój – bariery i dylematy*, w: D. Cichy (red.), *Kształcenie ekologiczne dorosłych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1998;
13. Kozłowski S., *W drodze do ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997;
14. Lusawa R., *Rozwój zrównoważony – dwa spojrzenia*, w: R. Lusawa (red.) *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wyzwaniem dla gmin Mazowsza*, Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie, Warszawa 2007;
15. Nowak L., Żeber-Dzikowska I., *Nieformalna edukacja środowiskowa i jej rola w kształceniu dorosłych*, w: Cichy D. (red.), *Kształcenie ekologiczne dorosłych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2008;
16. *Our Common Future. Raport Brundtland*. Raport dostępny w witrynie: <http://un-documents.net/our-common-future.pdf> (dostęp: 2018-06-02);
17. Wnuk Z., *Edukacja ekologiczna w Polsce*, w: J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red.), *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1999;
18. Zabłocki G., *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002.